

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

Методичні рекомендації
для студентів факультету «Соціальний менеджмент»,
які навчаються за спеціальністю 8.03010101 – Соціологія

Видавництво НУА

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

Методичні рекомендації
для студентів факультету «Соціальний менеджмент»,
які навчаються за спеціальністю 8.03010101 – Соціологія

Харків
Видавництво НУА
2014

УДК 316.334.4(072+075.8)
ББК 60.561.4р30-2
С69

*Затверджено на засіданні кафедри соціології
Народної української академії.
Протокол № 6 від 01.12.2014*

Автор-упорядник канд. соціол. наук *Т. В. Зверко*
Рецензенти: д-р соціол. наук *Є. А. Подольська*
 канд. юрид. наук *О. Л. Войно-Данчишина*

С69 **Соціологія** права : метод. рек. для студ. ф-ту «Соціальний менеджмент», які навчаються за спец. 8.03010101 – Соціологія / Нар. укр. акад., [каф. соціології ; авт.-упоряд. Т. В. Зверко]. – Х. : Вид-во НУА, 2014. – 40 с.

Видання складається із програми, планів занять, рекомендацій для підготовки до занять, тестів контролю знань, тем рефератів із курсу, тематики індивідуальних завдань та методичних рекомендацій щодо їх виконання, рекомендованої літератури.

УДК 316.334.4(072+075.8)
ББК 60.561.4р30-2

© Народна українська академія, 2014

ВСТУП

Соціологія права як спеціальна соціологічна теорія вивчає закономірності виникнення, розвитку і функціонування права, правовідносин, соціальні аспекти правотворчості, а також різні підгалузі соціології права – законодавчу, судову соціологію, соціологію злочинності та ін.

Соціологія права дає студентам розгорнуті відомості про походження і розвиток права, про сучасний образ права, про місце та роль правових норм у соціальній структурі суспільства. Під час вивчення даної навчальної дисципліни студенти знайомляться з особливостями соціально-правових відносин, з поняттями генезису правової норми, ефективності правової норми, правового прогнозування. Особливе місце при вивченні дисципліни посідають питання, які пов'язані з історією розвитку соціології права у вітчизняній і західній соціології, аналізуються різні школи, напрямки, погляди на соціологію права.

Мета та завдання дисципліни

У ході вивчення даної дисципліни студенти мають засвоїти категоріальний апарат соціології права, основні методологічні принципи й підходи до вивчення різних питань, що пов'язані із функціонуванням права як соціального інституту в суспільстві; навчитися аналізувати різні історико-соціологічні підходи до права, давати наукову оцінку сучасному стану правовідносин; визначати основні тенденції розвитку правовідносин, знати критерії оцінки ефективності правової норми. Одним із завдань є практична реалізація отриманих знань для виконання індивідуального завдання із соціально-правової проблематики.

Вивчення навчальної дисципліни «Соціологія права» передбачає стимулювання у студентів пошуку нових наукових і практичних методів вивчення соціально-правової проблематики.

Метою викладання дисципліни є формування у студентів соціологічного погляду на соціально-правові відносини, розвиток і функціонування соціального інституту права; засвоєння практичних підходів і методів соціологічного вивчення соціальних фактів, явищ і процесів у сфері правових відносин; придбання навичок використання отриманих теоретичних і практичних знань у професійній діяльності.

Курс лекцій складається із тем, які присвячені аналізу соціології права як науки, історії становлення й розвитку вітчизняної і зарубіжної соціології права, вивченню походження і соціальної сутності права, права як соціального інституту і права в системі нормативного регулювання. Семінарські заняття передбачають практичну реалізацію засвоєних теоретичних знань.

У процесі вивчення навчальної дисципліни «Соціологія права» студенти повинні **знати**: основні категорії й поняття соціології права (соціальний інститут права, суспільна свідомість у сфері права, структура і функції права

в системі нормативного регулювання, правовідносини, правова свідомість та ін.); етапи і тенденції розвитку сучасної вітчизняної і зарубіжної соціології права; особливості соціологічного аналізу правових відносин.

Уміти: аналізувати різні проблемні ситуації, пов'язані із соціально-правовою проблематикою; застосовувати практичні навички володіння методиками конкретних соціологічних досліджень для аналізу функціонування соціального інституту права в суспільстві.

Зміст даної навчальної дисципліни, форми та методи роботи з її вивчення спрямовані на формування таких компетенцій:

соціально-особистісні (КСО)

КСО – 05 – ураховувати правові засади у професійній діяльності;

загальнонаукові компетенції (КЗН)

КЗН – 01 – уміння використовувати в соціальних та професійних практиках методи та технології, що спрямовані на соціально-правові відносини; уміння аналізувати різні проблемні ситуації, які пов'язані із соціально-правовою проблематикою;

загальнопрофесійні (КЗП)

КЗП – 01 – проводити соціологічні дослідження правовідносин у сучасному суспільстві;

КЗП – 02 – підтримувати ділові контакти з колегами-соціологами на засадах рівності та співробітництва;

спеціалізовано-професійні (КСП)

КСП – 02 – в процесі соціологічних досліджень, викладацької діяльності та соціальної практики керуватись положеннями Конституції України;

КСП – 03 – розширювати власну систему правових знань, соціально нормативного регулювання.

Формами організації навчального процесу є лекції, семінарські та індивідуальні заняття, виконання індивідуальних та інших завдань. У ході вивчення даної навчальної дисципліни студенти повинні виконати за кожною темою самостійні завдання та підготувати індивідуальне завдання з проблем права і презентувати його.

Міждисциплінарні зв'язки

Навчальна дисципліна «Соціологія права» є важливою частиною підготовки фахівців-соціологів, яка органічно взаємодіє з іншими дисциплінами, використовуючи матеріали базових курсів «Теорія права», «Філософія», «Загальна психологія», «Загальна соціологічна теорія» та «Історія соціології».

КРИТЕРІЇ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ

Поточний контроль знань здійснюється на заняттях в період сесії і передбачає оцінку не тільки знань та умінь кожного студента, але й якості виконання завдання для самостійної роботи. Загальна кількість балів за модуль включає, крім балів, отриманих за кожну тему, ще й результати розширеного опитування (письмові роботи, тести тощо), яке проводиться на семінарському занятті після вивчення всіх тем модулю.

Підсумковий контроль успішності студента з даної навчальної дисципліни здійснюється у формі заліку. Студенту ставиться залік, якщо він засвоїв основні поняття курсу, вміє аналізувати ключові проблеми із застосуванням системи соціологічних понять, демонструє знання матеріалу курсу, сформованість основних умінь і навичок, вміє зв'язувати матеріал курсу з матеріалом інших соціологічних дисциплін, розуміє специфіку соціологічного підходу до аналізу актуальних проблем сучасного суспільства й реалізує це при відповіді на ключові питання курсу.

Успішність студента визначається за 100-бальною шкалою за такими видами роботи:

№ з/п	Вид роботи	Максим. к-сть балів за вид роботи	К-сть видів роботи	Заг. к-сть балів
<i>Основні види діяльності</i>				
1.	Робота на семінарському занятті	5	3	15
2.	Робота на лекційному занятті	3	4	12
3.	Модульний контроль	5	3	15
4.	Виконання завдання самостійної роботи	5	9	45
5.	Виконання індивідуального завдання	13	1	13
Всього:				100

Співвідношення оцінок національної шкали й шкали Європейської кредитно-трансферної та акумулюючої системи (ЄКТАС)

За шкалою ECTS	За національною шкалою	За шкалою ХГУ „НУА”
A	зараховано	85–100
B	зараховано	75–84
C		65–74
D	зараховано	57–64
E		50–56
FX	не зараховано з можливістю повторного складання заліку не зараховано з обов'язковим повторним вивченням модуля навчальної дисципліни	25–49
F		0–24

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Теми	Кількість годин				Індивідуальна робота
	В тому числі				
	Всього	Лекції	Семінарські заняття	Самостійна робота	
Модуль 1. Предмет та структура соціології права					
1. Соціологія права в системі наукового знання: теорія права, історія права, філософія права	5	2	-	1	2
2. Об'єкт і предмет соціології права	5	-	2	1	2
3. Соціальні функції соціології права	8	2	2	2	2
4. Структура соціології права як наукової дисципліни	8	2	2	2	2
Модуль 2. Історія розвитку соціології права					
5. Проблеми права в соціологічній традиції Франції, Німеччини	8	2	2	2	2
6. Соціологічно-правові традиції в Росії та Україні	8	2	2	2	2
7. Методологічні основи діалектико-матеріалістичної соціології права	2	-	-	2	-
8. Соціологія права на сучасному етапі	8	2	2	2	2
Модуль 3. Категорії та принципи соціології права					
9. Образ права, престиж права, знання права тощо як елементи правосвідомості й категорії соціології права	8	2	2	2	2
10. Соціальний і юридичний факт	6	2	-	2	2
11. Правова система та правовий простір як соціологічна проблема	6	2	2	2	-
Разом	72	18	16	20	18

ПРОГРАМА КУРСУ

Модуль 1. Предмет та структура соціології права

Тема 1. Соціологія права в системі наукового знання: теорія права, історія права, філософія права

Поняття соціології права як науки. Гносеологічна роль соціологічного підходу до виведення соціальних закономірностей правового феномену. Соціологічні дослідження і розвиток правової науки: проблеми й шляхи реалізації. Співвідношення соціології права і теорії права. Поняття філософії права: зміст та особливості.

Взаємодія соціології права з теорією і філософією права, з іншими суспільними науками. Взаємозв'язок спеціальних соціологічних теорій та окремих галузей права.

Тема 2. Об'єкт і предмет соціології права

Об'єкт соціології права як науки. Предмет соціології права як науки. Специфіка предмета соціології права і відмінність його від предмета філософії права, теорії права, загальної соціології. Взаємозв'язок та внутрішня єдність предмета й метода соціології права. Методологічний інструментарій соціології права (загальнонаукові методи та соціологічні).

Тема 3. Соціальні функції соціології права

Соціальні функції (інтегративна, соціалізації, соціального контролю) права. Соціальна дія права: механізм соціальної дії права, форми правового впливу, стадії соціальної дії права. Функції соціології права: наукова (теоретична), практична, ідеологічна.

Тема 4. Структура соціології права як наукової дисципліни

Проблема галузевого структурування соціології права; причини незавершеності диференціації права. Інституалізовані галузі соціології права: законодавча соціологія, судова соціологія, соціологія кримінального права, соціологія злочинності (кримінологія).

Законодавчий процес як об'єкт соціологічного аналізу. Виникнення, сучасний стан і функції законодавчої соціології. Судовий процес як соціальна взаємодія. Виділення предмета судової соціології. Соціологічне вимірювання ефективності правосуддя. Соціологічна експертиза як елемент судової процедури. Предмет і об'єкт соціології кримінального права. Соціальні причини і наслідки злочинності; суспільні умови її подолання. Соціальна обумовленість кримінально-правових норм.

Модуль 2. Історія розвитку соціології права

Тема 5. Проблеми права в соціологічній традиції Франції, Німеччини

Історичні корені зародження соціології права в Європі (XIX ст.). Позитивістська соціологія О. Конта та його роль у формуванні правових проблем у соціології. Розвиток питань соціології права Дюркгеймом на початку XX ст. Концепція аномії: сутність та особливості. Сутність, зміст та специфіка французької школи соціології права. Ж. Карбоньє про соціальну роль громадянського та сімейного законодавства. Соціологічні дослідження у праві Франції.

М. Вебер – засновник “розуміючої” соціології, її застосування до права. “Юриспруденція інтересів” Р. Ієринга. Внесок О. Ерліха у розвиток європейської соціології права (соціальна обумовленість права; співвідношення права і моралі в регуляції суспільних відносин; право та соціальна структура суспільства).

Тема 6. Соціологічно-правові традиції в Росії та Україні

Наукова розробка проблем соціології права Н. Коркуновим. Внесок М. Ковалевського у розвиток соціології права: поєднання історико-поєднального підходу до вивчення права з методологією емпіричних соціологічних досліджень, трактування права як вираження потреби суспільства в соціальній солідарності. Положення П. Новгородцева про детермінізм у праві, його роль у державі. Зміст та особливості ідей у галузі права Л. Петражицького, Г. Гурвіча в XX ст. Їх положення про роль соціально-психологічного компонента в правовій регуляції особистості, зв'язку моральної і правової свідомості.

Тема 7. Методологічні основи діалектико-матеріалістичної соціології права

К. Маркс і Ф. Енгельс – засновники історико-матеріалістичної, діалектичної концепції суспільного розвитку. Основні аспекти вчення К. Маркса і Ф. Енгельса: первинність суспільства відносно до політичних і правових форм, класовий характер права. Правова концепція К. Маркса («Капітал»): діалектика взаємодії матеріального змісту й надбудовної політико-правової форми, розрізнення права й закону, зв'язок виникнення правових відносин з розвитком відносин обміну.

Тема 8. Соціологія права на сучасному етапі

Основні напрямки розвитку науки: проблеми, досягнення та недоліки в розробках соціології права. Тенденції розвитку теорії соціології права. Завдання сучасної соціально-правової практики. Соціологічне забезпечення законотворчості (прогнозування потреби в правовому регулюванні, розробка концепції правової норми, виявлення ставлення населення до введення правової норми, вивчення ефективності прийнятого закону).

Модуль 3. Категорії та принципи соціології права

Тема 9. Образ права, престиж права, знання права тощо як елементи правосвідомості й категорії соціології права

Правосвідомість у системі суспільної свідомості. Характеристика основних категорій правосвідомості: образ права, престиж права, знання права. Специфіка правосвідомості як соціологічної категорії. Поняття соціоструктури правосвідомості. Прояви правосвідомості в суспільстві та проблема її соціологічного дослідження.

Тема 10. Соціальний і юридичний факт

Характеристика соціального факту. Трактатування соціального факту Е. Дюркгеймом. Юридичний факт як різновид соціального факту. Соціологічні та юридичні засоби встановлення фактів.

Тема 11. Правова система та правовий простір як соціологічна проблема

Складові правової системи. Нормативна структура права. Принципи права як основа правотворчої діяльності. Соціальна стабільність як інтегративний показник ефективності правової системи та її механізмів. Умови та фактори сприяння соціальній ефективності права.

Правова поведінка особистості. Співвідношення правомірної та протиправної поведінки. Девіантна поведінка. Проблема формування правової культури особистості.

ПЕРЕЛІК НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна література

1. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М., 2004.
2. Лапаева В. В. Социология права / В. В. Лапаева. – М. : НОРМА, 2004.
3. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 654 с.
4. Соціологія : підруч. для вищої школи. – Х. : Фактор, 2006. – 768 с.
5. Соціологія : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К. : Академія, 2005. – 560 с.
6. Черниш Н. Й. Соціологія : підруч. / Н. Й. Черниш. – 5-е вид. – К. : Знання, 2009. – 468 с.

Допоміжна література

7. Бачинин В. А. Основы социологии права и преступности / В. А. Бачинин. – СПб. : изд-во С.-Петербур. ун-та, 2001. – 308 с.

8. Варчук В. В. Социология права – отрасль социологии / В. В. Варчук // Социол. исслед. – 2006. – № 10. – С. 102–109.
9. Водник В. Д. История социологии права : расшир. консп. лекц. для студентов 4 курса фак. «Социал. менеджмент» / Водник В. Д. ; ХГИ «НУА». – Х., 2000. – 20 с.
10. Головченко В. В. Эффективность правового воспитания: понятие, критерии и методика измерения / В. В. Головченко – К., 2005.
11. Жоль К. К. Философия и социология права : учеб. пособие. – К. : Юринком Интер, 2000.
12. Козлов В. А. Конкретно-социологические исследования в области права / В. Н. Кудрявцев, Ю. А. Суслов. – М., 2009.
13. Кудрявцев В. Н. Современная социология права : учеб. для вузов / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. – М. : Юристь, 2005.
14. Кудрявцев В. Н. Исследовательская проблема – социальное отклонение / В. Н. Кудрявцев // Социол. исслед. – 2008. – № 2.
15. Кудрявцев В. Н. Качественные методы в социально-правовых исследованиях / В. Н. Кудрявцев // Социол. исслед. – 2009. – № 7. – С. 44–46.
16. Лапаева В. В. Социология права как юридическая дисциплина? / Е. В. Лапаева // Социол. исслед. – 2008. – № 7. – С. 47–57.
17. Масловская Е. В. Национальные школы современной социологии права / Е. В. Милославская // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. – № 3(40). – С. 52–64.
18. Смелзер Н. Дж. Социология : пер. с англ. / Н. Смелзер. – М. : Феникс, 1998.
19. Соціологічна енциклопедія. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
20. Тадевосян Э. В. Социология права и ее место в системе наук о праве / Э. В. Тадевосян // Государство и право. – 2009. – № 1.
21. Тайбаков А. Виктимологический аспект преступности / А. Тайбаков // Социол. исслед. – 2010. – № 6. – С. 89–92.
22. Трохимчук Д. В. Фрейдистські основи аналізу права / Д. В. Трохимчук // Український соціум. – 2007. – № 4 (21). – С. 83–92.

Інформаційні ресурси

1. Бочкарева С. В. Словарь основных понятий и категорий теории государства и права [Электронный ресурс] : электрон. справочное издание / С. В. Бочкарева ; МГУ им. Н. П. Огарева. – Электрон. дан. – [Саранск] : [изд-во Мордов. ун-та], [2008]. – 1 электрон. опт. диск (CD-ROM). – Систем. требования: MS Windows 2000 / XP, привод CDRом, Internet Explorer 6.0 SP1 и выше. – Загл. с контейнера.
2. Соціологія права [Електронний ресурс] : підруч. / за заг. ред. Л. Герасіної. – [К., 2003]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/sotsiologiya/505-panova.html> – Загл. з екрану.

ПИТАННЯ ДО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

Модуль 1. Предмет та структура соціології права

1. Соціологія права як наука. Її місце в системі соціологічного знання.
2. Предмет соціології права; її основні категорії.
3. Функції соціології права.
4. Методи юридичної соціології: загальні та спеціальні.
5. Соціологія права у співвідношенні з іншими соціальними науками.
6. Проблема внутрішньої проблемної структури соціології права.
7. Взаємозв'язок спеціальних соціологічних теорій і галузей права.
8. Основні методологічні підходи у вивченні юридичних явищ і юридичних фактів.
9. Співвідношення понять «юридична соціологія» і «соціологія права».
10. Емпірична соціологія права.
11. Соціальна обумовленість розвитку права: його взаємозв'язок із сферами суспільства.
12. Механізм соціальної дії права.
13. Форми і засоби соціально-правової дії на індивідів і суспільство.
14. Право як інструмент соціального управління.
15. Стадії соціальної дії права.
16. Соціальна цінність права.
17. Соціальні функції правової системи.
18. Правовідношення як соціальна взаємодія.
19. Соціальна сутність і мета правової норми.
20. Соціальна природа суб'єктів права: їх система і характеристика.
21. Право і соціальний контроль.
22. Психологічна дія права.
23. Етична форма дії права в ході соціального контролю.
24. Інформаційна дія права.
25. Загальна характеристика проблем соціології кримінального права.
26. Соціальна ефективність правозастосовчої діяльності.
27. Етапи і соціальні механізми законотворчості.
28. Проблеми юридичної соціології в контексті галузі цивільного права.
29. Мета соціологічних досліджень у праві.

Модуль 2. Історія розвитку соціології права

30. Закономірності розвитку соціології права.
31. Основні історичні віхи розвитку теорії соціології права.
32. Роль позитивістської соціології О. Конта в формуванні правових проблем у соціології.
33. Становлення вітчизняної соціології права як самостійної науки.
34. Соціологічно-правові ідеї П. І. Новгородцева, Б. І. Кістяківського.
35. Наукова розробка проблем соціології права Н. Коркуновим, М. Ковалевським.

36. Європейська школа соціології права: О. Ерліх, Ж. Гурвич, М. Вебер, Ж. Карбоньє.
37. Концепція аномії Е. Дюркгейма: сутність та особливості.
38. Правова концепція К. Маркса («Капітал»).
39. Американська школа соціології права: Р. Паунд, О. Холмс, сучасні підходи.
40. Тенденції розвитку сучасної теорії соціології права.

Модуль 3. Категорії та принципи соціології права

41. Поведінка людини у сфері права: види і особливості.
42. Структура і функції правосвідомості особистості.
43. Характеристика основних категорій правосвідомості: образ права, престиж права, знання права.
44. Правова культура; сутність і шляхи формування.
45. Правова настанова як регулятор поведінки в соціально-правовій сфері.
46. Співвідношення юридичної та соціальної ефективності права.
47. Соціальні умови, що визначають ефективність дії правових норм.
48. Соціальна ефективність правотворчої діяльності.
49. Основні чинники вдосконалення законодавства.
50. Соціальна обумовленість зростання злочинності в суспільстві.
51. Соціальні чинники, що сприяють (гальмують) правотворчій діяльності.
52. Правова колізія та її соціальні наслідки.
53. Девіантна поведінка в аспекті соціолого-правової оцінки.
54. Соціологічний аналіз кримінологічних проблем у сучасному світі.
55. Правова соціалізація особистості.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Модуль 1. Предмет та структура соціології права

До модулю 1 входять теми: «Соціологія права в системі наукового знання», «Об'єкт і предмет соціології права», «Соціальні функції», «Структура соціології права як наукової дисципліни».

Ключові поняття: право, соціологія права, теорія права, філософія права, історія права, об'єкт соціології права, предмет соціології права, методи соціології права, соціальні функції права, соціальна дія права, механізм соціальної дії права, функції соціології права, структура соціології права, стадії та засоби правового впливу, соціологія карного права, соціологія адміністративного права, соціологія злочинності, соціологія законодавства.

Приступаючи до опрацювання навчального матеріалу тем модулю, слід, по-перше, визначити поняття соціології права як науки, звернувши увагу на те, що соціологія права є міждисциплінарною наукою, яка сформувалася на межі соціології та права.

По-друге, соціологія права є галуззю соціології, що вивчає закономірності функціонування права в системі соціальних інститутів: генезис, динаміку, структуру правових норм та їх роль у суспільстві, механізми їх реалізації в поведінці та діяльності особистості, групи, організації, інститутів, суспільства. Вона повинна досліджувати взаємозв'язки і взаємовпливи соціальної дійсності з правовими системами і нормами права, розглядаючи право як систему встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових норм, які регулюють суспільні відносини, дотримання і виконання яких забезпечується як методом переконання, так і методом примусу.

Необхідно звернути увагу на те, що метою соціологічних досліджень у праві виступає, по-перше, аналіз зв'язку між правом як соціальним феноменом та суспільною системою; по-друге, аналіз соціальних функцій права та комплексних процесів реалізації юридичних норм у соціальній поведінці. При цьому така поведінка розглядається на всіх рівнях суспільства, що різняться за своїм обсягом соціальних груп і індивідів. На цій основі поступово сформувався такий науковий напрямок як соціологія права. Вона включає вивчення в реальній поведінці суб'єктів права таких соціальних елементів «неформального» порядку, як, наприклад, соціально-правові ціннісні орієнтації, освіта, рівень правової інформованості та правової культури, професійний статус тощо.

Важливе значення має співвідношення соціології права і теорії права. Слід мати на увазі, що існує кілька точок зору щодо викладення даної проблеми: 1 – заперечення самостійного характеру соціології права, виходячи

з її міждисциплінарності; 2 – соціологія права витісняє теорію права або вони є частинами загальної науки (Підгурецький А., Квашневський Я.). Сутність різниці між соціологією та правом в тому, що правова наука вивчає порядок з нормами правові стосунки, а соціологія – фактичні суспільні стосунки між людьми.

Самостійно слід розглянути питання, як соціологія права взаємодіє з теорією і філософією права та з іншими суспільними науками. Насамперед, потребує визначення поняття філософії права: зміст та особливості. При цьому має значення розуміння того, що, на відміну від вивчення права у філософському аспекті, соціологія права досліджує функціонування права в суспільстві з точки зору соціального аспекту. Соціологія права як частина загальної соціології спирається на весь її інструментарій і широко використовує міждисциплінарний підхід до вивчення права; а також досягнення в таких галузях знань, як історія права, демографія, політологія, соціальна філософія, статистика, соціальна психологія та педагогіка.

Наступний акцент необхідно зробити на визначенні об'єкта (соціально-правові відносини) та предмета соціології права, усвідомлюючи, що предмет соціології права охоплює всі суспільні явища, які містять правовий елемент, соціальні чинники, які взаємодіють з правовими явищами, а також механізми та закономірності такої взаємодії.

В ході підготовки питань модулю також слід звернути увагу на методи соціології права (загальнонаукові та соціологічні), для чого необхідно актуалізувати раніше отримані знання з методології та методів соціологічного дослідження і проаналізувати специфіку соціального виміру правової соціосфери шляхом таких методів, як метод стеження, аналіз документів, опитування, експеримент.

Наступний блок питань пов'язаний з темами «Соціальні функції», «Структура соціології права». Їх засвоєння слід почати з аналізу соціальних функцій, які виконує право як соціальний інститут. Це інтегративна функція, яка проявляється в тому, що право забезпечує існування та збереження у суспільстві об'єднуючого порядку; функція соціалізації, яка передбачає засвоєння індивідом цінностей і норм, формування правосвідомості та правової культури; регулятивна функція, що реалізується через надання суб'єктам правовідносин певних взаємних прав та обов'язків, а також щодо держави та її установ; комунікативна функція, яка має приписуючий характер, доводячи позицію держави щодо забороненої або дозволеної поведінки; охоронна функція, головне завдання якої полягає в запобіганні правопорушень.

В рамках зазначених тем особливої уваги заслуговує вивчення соціальної дії права. Слід засвоїти, що вона реалізується через різноманітні форми, стадії та засоби правового впливу. Соціологія розрізняє юридичну, психологічну, етичну та інформаційну форми соціальної дії права. Важливим є також визначення засобів соціально-правового впливу (яким чином, за допомогою чого правові вимоги перетворюються на соціальну поведінку). Це інформаційні

сигнали про зміст юридичних норм; юридичні норми; юридичні факти; особистість, яка визначає форми і зміст своєї діяльності; соціальні умови, за яких особистість здійснює свій вибір. Останнім елементом механізму соціальної дії права є стадії цієї дії: стадія формування соціальних передумов та стадія безпосередньої дії права. При цьому увагу слід сконцентрувати на таких положеннях: 1 – механізм соціальної дії права має ту особливість, що право виявляється в дії, але діяти воно може лише в тому разі, якщо відповідатиме об'єктивним потребам суспільства; 2 – право тісно пов'язане із системою соціальних умов, що відіграють важливу роль у забезпеченні функціонування соціально-правового механізму; 3 – дія права є процесом руху від правової норми до соціального результату, що виявляється у поведінці суб'єкта; 4 – для ефективної дії права необхідні такі умови: правова норма; діяльність правових органів; особливості правосвідомості громадян; високий рівень правової поінформованості населення; ефективні санкції за невиконання правової норми; кадрові, матеріальні, організаційні ресурси для застосування правової норми.

При підготовці питання про функції соціології права слід звернутися до теоретичної спадщини французького спеціаліста в галузі юридичної соціології Ж. Карбоньє, який виокремив дві основні функції: наукову та практичну. Зміст першої полягає в тому, щоб соціологічними методами дослідити сутність і роль правових актів, причини їх виникнення та розвитку, особливості застосування їх в судовій практиці, закономірності й зміни правових норм і тенденцій їх практичної реалізації, роль особистості в правових явищах. Практична функція реалізується у сферах судочинства, законотворчості, а також у галузі укладення договору, в нотаріальній практиці.

Вивчаючи структуру соціології права, слід засвоїти, що соціологія права є складноструктурним феноменом, структурні особливості якого визначають залежно від застосовуваних критеріїв класифікації. Виділяють такі варіанти класифікації: за рівнем дослідження (макро-, мезо-, мікротеорії); за особливостями дослідження (теоретична та емпірична); за цілями й завданнями (фундаментальна і прикладна); за категоріями права або соціології (за юридичними категоріями: соціологія кримінального права, соціологія адміністративного права, соціологія злочинності, соціологія законодавства; за соціологічними критеріями); за суб'єктами виконання правових ролей.

Питання для самоконтролю

1. Соціологія права: галузь вивчення соціології чи правознавства?
2. Що вивчає соціологія права?
3. Яке місце посідає соціологія права в системі соціальних наук і наук про право?
4. Специфіка предмета соціології права і відмінність його від предмета філософії права, теорії права, загальної соціології.
5. У чому особливості структури соціології права?
6. Які основні методи використовує соціологія права?

7. Яка структура та особливості соціального механізму дії правової системи?
8. В чому виявляється сутність соціальних функцій соціології права
9. Назвіть галузі соціології права.
10. Що вивчають судова та законодавча соціології?

Плани семінарських занять за модулем I

Тема 1. Соціологія права в системі наукового знання: теорія права, історія права, філософія права

Тема 2. Об'єкт і предмет соціології права

Семінарське заняття включає питання тем 1.1, 1.2.

1. Поняття соціології права як науки.
2. Співвідношення соціології права і теорії права. Поняття філософії права: зміст та особливості.
3. Взаємодія соціології права з теорією і філософією права, з іншими суспільними науками.
4. Об'єкт соціології права як науки.
5. Предмет соціології права як науки.
6. Взаємозв'язок та внутрішня єдність предмета й метода соціології права. Методологічний інструментарій соціології права (загальнонаукові методи та соціологічні).

Тема 3. Соціальні функції соціології права

1. Соціальні функції (інтегративна, соціалізацій, соціального контролю, регулятивна, комунікативна) і механізм соціальної дії права.
2. Функції соціології права: наукова (теоретична), практична, ідеологічна.

Тема 4. Структура соціології права як наукової дисципліни

1. Інституалізовані галузі соціології права: законодавча соціологія, судова соціологія, соціологія кримінального права, соціологія злочинності (кримінологія).
2. Законодавчий процес як об'єкт соціологічного аналізу. Виникнення, сучасний стан і функції законодавчої соціології.
3. Судовий процес як соціальна взаємодія.
4. Предмет і об'єкт соціології кримінального права. Соціальні причини і наслідки злочинності; суспільні умови її подолання.

Завдання для самостійної роботи

1. Знайти у словнику і виписати основні поняття й категорії соціології права: право, соціальні суб'єкти права, соціальні джерела права, соціальна цінність права, соціальна ефективність права, правове прогнозування, правове соціальне регулювання.
2. Виокремити методи соціології права – теоретичні та емпіричні. Проаналізувати один з них, спираючись на наведену літературу. Ознайомитися із змістом статті [1; 8] та визначити, за допомогою яких методів можна проаналізувати розглянуті проблеми.

3. Розкрити зміст однієї з соціальних функцій права, наводячи приклади.
4. Виділити найбільш ефективні форми правового впливу в сучасних умовах.
5. Описати виникнення та розвиток законодавчої соціології.
6. Проаналізувати особливості і проблеми соціології злочинності в Україні та за кордоном.

Основна література

1. Лапаева В. В. Социология права / В. В. Лапаева. – М. : НОРМА, 2004. – С. 67–81.
2. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2011. – С. 65–84.
3. Черниш Н. Й. Соціологія : підруч. / Н. Й. Черниш. – 5-е вид. – К. : Знання, 2009. – С. 46–68.

Додаткова література

4. Бачинин В. А. Основы социологии права и преступности / В. А. Бачинин. – СПб. : изд-во С.-Петербур. ун-та, 2001. – 308 с.
5. Бова А. Громадська думка про організовану злочинність у світі та в Україні / А. Бова // Український соціум. – 2005. – № 2–3 (7–8). – С. 33–44.
6. Варчук В. В. Социология права – отрасль социологии / В. В. Варчук // Социол. исслед. – 2006. – № 10. – С. 102–109.
7. Кудрявцев В. Н. Исследовательская проблема – социальное отклонение / В. Н. Кудрявцев // Социол. исслед. – 2008. – № 2. – С. 27–37.
8. Лапаева В. В. Социология права как юридическая дисциплина? / В. В. Лапаева // Социол. исслед. – 2008. – № 7. – С. 47–57.
9. Соціологічна енциклопедія. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
10. Тадевосян Э. В. Социология права и ее место в системе наук о праве / Э. В. Тадевосян // Государство и право. – 2009. – № 1. – С. 31–45.
11. Трохимчук Д. В. Фрейдистські основи аналізу права / Д. В. Трохимчук // Український соціум. – 2007. – № 4 (21). – С. 83–92.

Модуль 2. Історія розвитку соціології права

До модулю 2 входять теми: «Проблеми права в соціологічній традиції Франції, Німеччини», «Соціологічно-правові традиції в Росії та Україні».

Ключові поняття: соціологічний аспект права, теорія аномії, теорія «юриспруденції інтересів», догматичний та недогматичний підходи, концепція «вільного права», концепція правової держави, теорія детермінізму права у суспільстві, історико-порівняльне правознавство, нормативно-соціологічний напрямок, соціально-психологічний компонент правової регуляції, діалектико-матеріалістична соціологія права, нова парадигма соціології права, сучасна соціально-правова практика, соціологічне забезпечення законотворчості.

Особливістю вивчення навчального матеріалу за даним модулем є завдання опрацювати теоретичні концепції представників соціології права європейських шкіл та підготуватися до семінарського заняття за таким планом:

1. Історичні корені зародження соціології права в Європі (XIX ст.).
2. Сутність, зміст та специфіка французької школи соціології права.
3. М. Вебер – засновник «розуміючої» соціології, її застосування до права.
4. Наукова розробка проблем соціології права в Росії та Україні.

При підготовці до семінарського заняття слід засвоїти, по-перше, матеріал за темою «Проблеми права в соціологічній традиції Франції, Німеччини», розглянувши низку питань. Насамперед, це стосується історичних коренів зародження соціології права в Європі (XIX ст.). Вона пов'язана з розвитком соціологічної думки XIX – початку XX сторіччя. Слід звернути увагу на те, що деякі важливі аспекти соціології права значною мірою опосередковано, особливо на методологічному рівні, мають місце у працях О. Конта – засновника позитивістської соціології (соціологічний аспект права виявляється у його поглядах на державу).

Слід звернути увагу на розвиток питань соціології права Е. Дюркгеймом (визначні праці «Про розподіл праці», «Самогубство»). Це, по-перше, концепція пояснення соціального «соціальним», по-друге, ідея так званої аномії. За його поглядами, предметом соціології права виступає вивчення права в його соціальному контексті, зв'язку між правом і мораллю, а також феномен аномії як причини соціальної патології і навіть злочинності. Пояснюючи аномію, учений виокремлює як головний такий стан суспільства, при якому відсутня регуляція поведінки індивіда, перш за все – моральна та правова. Вихід з аномії він убачав у розвитку економіки, в її нормативній регуляції з урахуванням права. Необхідно актуалізувати знання, які були отримані при вивченні історії соціології, зокрема теоретичної спадщини Дюркгейма, який дійшов до висновку, що для нормального функціонування суспільства необхідний певний рівень злочинності, тому що девіація грає функціональну роль у суспільстві.

Розглядаючи сутність, зміст та специфіку французької школи соціології права, слід указати на роль Ж. Карбоньє, яким були реалізовані дослідження в галузі сімейного й цивільного права. Ж. Карбоньє протиставляє юридичну соціологію і традиційну юриспруденцію, стверджуючи, що перша – центр недогматичного вивчення права, а друга – носій догматичного підходу. Вченому належать цікаві погляди щодо співвідношення юридичної соціології із загальною, з іншими гуманітарними науками, внутрішньої диференціації юридичної соціології, різних форм правової психології.

Важливо зробити акцент на впливі на характер та зміст європейської соціології права Макса Вебера – засновника «розуміючої» соціології і теорії соціальної дії, принципи якої він застосував до дослідження політичної влади, релігії, права. Він виокремив три типи панування: харизматичне (сила віри в надреальні якості його носія); традиційне (влада батька над дітьми); легальне

(основане на законі). Причому зазначається, що легітимність правопорядку зберігається зовнішніми (емоційна схильність до порядку, релігійна віра у святість саме такого порядку) та внутрішніми гарантіями (умовність і право).

Рекомендується також самостійно розглянути ідеї інших представників німецької школи: Р. Ієринга, який запропонував позитивістську концепцію права (його «юриспруденція інтересів» визначає право як юридично захищений інтерес, тобто інтерес, який захищається державою шляхом закріплення його в законодавстві); Є. Ерліха з концепцією «вільного права» (право розглядається як система норм соціального порядку, що склалися повільно й регулюють життєдіяльність). Вивчення соціологічно-правових традицій у Франції та Німеччині повинно привести до висновку, що розвиток соціології права в Європі має свої історичні корені й зумовлений об'єктивними чинниками суспільного розвитку, в першу чергу, глибоким дослідженням соціальних процесів, намаганням їх зрозуміти й ефективно вплинути на них через систему права.

Важливим питанням постає визначення внеску в розвиток соціології права провідних теоретиків російської та української соціологічних шкіл права (М. Коркунова, С. Муромцева, М. Ковалевського, П. Новгородцева, Б. Кістяківського, Л. Петражицького та інших). Їх спроби визначити соціологічне поняття права (наприклад, право як розмежування інтересів М. Коркунова або право як правовідносини С. Муромцева, які базуються на намаганні «звернутися до вивчення права в його житті, в його русі»), висвітлити історичний процес генезиса права, дослідити «закони певної групи соціальних явищ, які своєю сукупністю складають право», являють собою важливий для подальшого розвитку юридичної науки вихід за межі формально-догматичного підходу до права й правових явищ.

Далі слід звернутися до напрямку історико-порівняльного правознавства, в якому значне місце посідають ідеї М. Ковалевського (залежність права від соціально-економічного розвитку суспільства, а його призначення – в урегулюванні соціальних протиріч, зміцненні соціальної солідарності).

Особливу увагу необхідно приділити положенням П. Новгородцева про детермінізм права у суспільстві («Про суспільний ідеал»); Б. Кістяківського – про ціннісну сутність права.

Вивчення даної теми також вимагає самостійного опрацювання змісту та особливостей ідей в галузі права Л. Петражицького, Г. Гурвіча, до розроблених ними положень про роль соціально-психологічного компонента в правовій регуляції особистості, зв'язку моральної і правової свідомості. Слід звернути увагу на те, що основу права та джерело його розвитку, за Петражицьким, складає психологія особистості. Особливу увагу він приділяє етичним переживанням, які є основою моральних і правових переживань. Г. Гурвіч обґрунтував концепцію про те, що право представляє собою спробу реалізації ідеї справедливості в конкретній суспільній системі. Учений визначив специфіку проблем, які за його думкою, повинні виступати як предметна галузь

соціології права: проблеми мікросоціології права; правові проблеми різних соціальних груп, питання генетичної соціології права; проблеми типологізації правових норм, які покликані зберігати суспільне життя як систему, його різні сфери (економічну, політичну, духовну, соціальну).

Для глибокого опрацювання теми можна додатково ознайомитися з ідеями учених-дослідників соціально-правового напрямку: С. Муромцева, М. Кареева, В. Хвостова, В. Вергановського, С. Дністрянського.

Вивчаючи основні напрямки розвитку соціології права на сучасному етапі, слід зробити акцент на тому, що соціальні трансформації призвели до зміни підходів дослідження соціоправої сфер, до пошуку нової парадигми. В умовах, що склалися, соціологія права відпрацьовує свої підходи до осмислення тенденцій сучасного розвитку суспільства, особливостей процесу руху до правової держави. На перший план виходять проблеми соціальної обумовленості права й легітимності законодавчих рішень (Лапаєва В., Казимирчук В., Кудрявцев В.), правових засад суспільного життя, об'єктивної природи права, генезиса права, порівняльного аналізу права та інших соціальних регуляторів в межах системи нормативної саморегуляції, визначення фактичних норм, які за своєю правовою природою і регулятивно-правовому значенню потребують законодавчого закріплення, пошуку ефективних засобів і форм розв'язання соціальних та правових конфліктів на базі правового способу узгодження різних інтересів. При цьому не втрачає свого наукового та практичного значення вивчення ефективності чинного законодавства.

Розгляд питань модулю слід завершити розкриттям сутності основного напрямку реалізації прикладних функцій соціології права, яким є соціологічне забезпечення законотворчості. В рамках соціології права можуть бути використані наступні форми й напрямки соціологічного забезпечення законотворчості: прогнозування потреби в правовому регулюванні, розробка концепції правової норми, виявлення ставлення населення до введення правової норми, вивчення ефективності прийнятого закону, що актуалізує вивчення даного напрямку.

Питання для самоконтролю

1. Яку роль мали погляди О. Конта в формуванні правових проблем у соціології?
2. Яке значення в історії соціології права мали ідеї Е. Дюркгейма?
3. Як вплинули погляди Ж. Карбоньє на розвиток соціології права?
4. Які принципи застосував М. Вебер до дослідження права?
5. Розкрийте основні положення концепції «вільного права» австрійського правознавця Є. Ерліха.
6. Як «юриспруденція інтересів» Р. Ієринга визначає право?
7. В чому вбачає М. Ковалевський призначення права?

8. Які положення теорії П. Новгородцева свідчать про детермінізм права в суспільстві?

9. Яку роль відіграє соціально-психологічний компонент в правовій регуляції особистості згідно з поглядами Л. Петражицького?

10. В чому полягає зміст концепції Г. Гурвіча про реалізацію правом ідеї справедливості в суспільстві?

11. В чому визначаються основні завдання сучасної соціально-правової практики?

12. Які форми та напрямки соціологічного забезпечення законотворчості можуть бути використані законодавцем?

Плани семінарських занять за модулем 2

Тема 5. Проблеми права в соціологічній традиції Франції, Німеччини

1. Історичні корені зародження соціології права в Європі (XIX ст.).

2. Позитивістська соціологія О. Конта та його роль у формуванні правових проблем у соціології.

3. Розвиток питань соціології права Е. Дюркгеймом на початку XX ст.

4. Сутність, зміст та специфіка французької школи соціології права.

Ж. Карбоньє про соціальну роль громадянського та сімейного законодавства.

5. М. Вебер – засновник «розуміючої» соціології, її застосування до права.

6. «Юриспруденція інтересів» Р. Ієринга.

7. Внесок Ерліха у розвиток європейської соціології права.

Тема 6. Соціологічно-правові традиції в Росії та Україні

1. Наукова розробка проблем соціології права Н. Коркуновим. Внесок М. Ковалевського у розвиток соціології права.

2. Положення П. Новгородцева про детермінізм у праві, його роль у державі.

3. Зміст та особливості ідей в галузі права Л. Петражицького, Г. Гурвіча в XX ст. Їх положення про роль соціально-психологічного компонента в правовій регуляції особистості, зв'язку моральної і правової свідомості.

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти таблицю основних концептуальних положень соціології права представників французької та німецької шкіл.

2. Пояснити поняття «аномія» Е. Дюркгейма у сучасному розумінні, спираючись на аналіз кризисних періодів розвитку українського суспільства.

3. Скласти тези за темою «Американська школа соціології права» [7].

4. Проаналізувати статтю Шамшурина В. І. «Ідея права в соціальній теорії П. І. Новгородцева». Особливу увагу приділити сутності методу Новгородцева, концепції правової держави.

5. Скласти тези за темою «Сучасні тенденції розвитку соціології права» [2].

Основна література

1. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М., 2004. – С. 45–71.
2. Лапаева В. В. Социология права / В. В. Лапаева. – М. : НОРМА, 2004. – С. 35–54.
3. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2011. – С. 45–64.

Додаткова література

4. Бачинин В. А. Основы социологии права и преступности / В. А. Бачинин. – СПб. : изд-во С.-Петербур. ун-та, 2001. – С. 30–58.
5. Водник В. Д. История социологии права : расшир. консп. лекц. для студентов 4 курса фак. «Социал. менеджмент» / Водник В. Д. ; ХГИ «НУА». – Х., 2000. – 20 с.
6. Кудрявцев В. Н. Современная социология права : учеб. для вузов / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. – М. : Юристъ, 2005. – С. 3–36.
7. Масловская Е. В. Национальные школы современной социологии права / Е. В. Масловская // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. – № 3(40). – С. 52–64.
8. Соціологічна енциклопедія. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.
9. Трохимчук Д. В. Фрейдистські основи аналізу права / Д. В. Трохимчук // Український соціум. – 2007. – № 4 (21). – С. 83–92.
10. Шамшуринов В. И. Идея права в социальной теории П. И. Новгородцева / В. И. Шамшурина // Социол. исслед. – 2003. – № 4. – С. 45–61.

Модуль 3. Категорії та принципи соціології права

До модулю 3 входять теми: «Образ права, престиж права, знання права тощо як елементи правосвідомості й категорії соціології права», «Соціальний і юридичний факт», «Правова система та правовий простір як соціологічна проблема».

Ключові поняття: правосвідомість, образ права, престиж права, знання права, презумпція знання права, соціальна структура правосвідомості, функції правосвідомості, соціальний факт, юридичний факт, соціологічні та юридичні засоби встановлення фактів, правова система, правова поведінка, правова культура.

Перший блок питань, який підлягає вивченню, стосується теми «Образ права, престиж права, знання права тощо як елементи правосвідомості й категорії соціології права» і передбачає обговорення на семінарському занятті за таким планом:

1. Правосвідомість у системі суспільної свідомості.

2. Характеристика основних категорій правосвідомості: образ права, престиж права, знання права.

3. Специфіка правосвідомості як соціологічної категорії. Прояви правосвідомості в суспільстві та проблема її соціологічного дослідження (для самостійного вивчення).

Спочатку слід дати визначення поняття правосвідомості як компонента системи суспільної свідомості. З одного боку, вона підпорядковується загальним закономірностям, які є характерними для усіх форм суспільної свідомості, а з іншого – має характерну рису, яка дозволяє розглядати її як відносно самостійне утворення в структурі всієї суспільної свідомості.

Предметом відображення правосвідомості є реальні суспільні відносини, які потребують правового регулювання. Результат правового регулювання – правовідносини, механізм правового регулювання (норми права, правові інститути та їх діяльність), вчинки людей в галузі права, правові явища, які виникають у зв'язку з дією певних правових норм. Специфіка правосвідомості в тому, що вона прогнозує певні обов'язкові норми поведінки, обґрунтовує необхідність установа кола юридичних прав і обов'язків учасників суспільних відносин.

Наступним етапом вивчення теми є визначення основних категорій правосвідомості: образ права, престиж права, знання права. Образ права – це уявлення індивіда про законодавство: незнання закону не звільняє від відповідальності.

Вихідним у дії правової норми є доведення її до загального відома шляхом офіційного опублікування, а відправним моментом для вивчення механізму дії права є проблема пізнання і знання права. Про значення цієї проблеми свідчить той факт, що до основних правових принципів відноситься презумпція знання права: незнання закону не звільняє від відповідальності. Згідно з презумпцією знання права правоохоронні органи в своїй діяльності виходять з того, що після офіційного опублікування закону громадяни його знають.

Важливим є звернення до специфіки соціологічного підходу до пізнання права, що заключається в його кінцевій орієнтованості на встановлення взаємозв'язку між знанням і поведінкою. Проблема знання права цікавить соціолога в тому аспекті, як інформація про це знання дозволяє йому дослідити й прогнозувати юридично значущу (правомірну або протиправну) поведінку носіїв цього знання.

Вивчаючи дану тему, слід засвоїти, що правосвідомість – категорія, яка означає сферу суспільної, групової, індивідуальної свідомості, пов'язана з відображенням правозначущих явищ і зумовлена правозначущими цінностями, праворозумінням, уявленнями належного порядку; визначається соціально-економічними умовами, культурно-правовими, демократичними й авторитарними традиціями.

Соціологічний аналіз стану правосвідомості потребує урахування таких аспектів. По-перше, стан правосвідомості є ланкою між свідомістю як процесом відображення та осмислення різних явищ суспільного життя і практичною діяльністю людей у галузі функціонування права. По-друге, стан правосвідомості, відображуючи об'єктивні потреби суспільного розвитку, є передумовою та специфічним регулятором поведінки індивіда. По-третє, стан правосвідомості має вплив на мотиви прийняття певних рішень; включає наявність у свідомості індивіда, а також соціальної групи установчої оцінки до вироблення певного ставлення до правових явищ. По-четверте, при дослідженні правосвідомості важливо виходити з трактування її стану як результату відображення соціально-правової дійсності, взаємодії різних форм суспільної свідомості. Важливо зосередити увагу не тільки на вивченні правових знань, а й на аналізі ставлення до явищ і процесів соціально-правової дійсності, співвідношення правосвідомості з діяльністю людей у правовій галузі.

До соціологічного дослідження стану правосвідомості необхідно підходити диференційовано, враховуючи як конкретну правову ситуацію, так і стан правосвідомості в цілому. Перші з них короткочасні, рухливі, другі – більш стійкі, стабільні.

Правосвідомість має складну соціальну структуру: правосвідомість особистості, правосвідомість різних мікро- і макросоціальних груп, правосвідомість суспільства в цілому. Важливо засвоїти, в чому виявляється загальне (один предмет відображення – суспільні відносини між людьми; загальна соціальна основа) та відмінне (за умовами формування, за обсягом змісту, за основними функціями) між цими формами правосвідомості.

Слід мати на увазі, що соціологічний аспект дослідження правосвідомості передбачає з'ясування соціальної природи індивідуальної, групової, суспільної правосвідомості. Правосвідомість індивіда формується під впливом системи суспільних відносин, її ціннісних орієнтацій (в тому числі правових), а також реальної практики. Групова правосвідомість представляє правосвідомість стабільних соціальних груп, яка формується в ході повсякденної діяльності людей, вона впливає на соціалізацію індивіда в правовій соціосфері. Правосвідомість суспільної системи в цілому об'єктивується у вигляді існуючого в державі законодавства, правопорядку, системи норм права, правоохоронних органів, а також заборон, вимог, обмежень, дозволів.

Питання для самоконтролю

1. Що являє собою правосвідомість як компонент системи суспільної свідомості?
2. Дайте визначення основних категорій правосвідомості: образ права, престиж права, знання права.
3. З яких форм складається соціальна структура правосвідомості?
4. В чому виявляється соціологічний аспект дослідження правосвідомості?

Завдання для самостійної роботи

1. Описати функції правосвідомості, визначити їх специфіку, навести приклади їх реалізації в українському суспільстві.

2. Визначити особливості впливу правосвідомості на політичну свідомість української молоді (на основі аналізу 2–3 статей із журналу «Український соціум»).

Основна література

1. Алексеев С. С. Теория права / С. С. Алексеев. – М., 2004. – С. 69–81.

2. Лапаева В. В. Социология права / В. В. Лапаева. – М. : НОРМА, 2004. – С. 98–112.

3. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2011. – С. 76–94.

Додаткова література

4. Бачинин В. А. Основы социологии права и преступности / В. А. Бачинин. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2001. – С.30–58.

5. Бова А. Громадська думка про організовану злочинність у світі та в Україні / А. Бова // Український соціум. – 2005. – № 2–3 (7–8). – С. 33–44.

6. Кудрявцев В. Н. Современная социология права : учеб. для вузов / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. – М. : Юристь, 2005.

7. Лапаева В. В. Социология права как юридическая дисциплина? / В. В. Лапаева // Социол. исслед. – 2008. – № 7. – С. 47–57.

8. Нове покоління незалежної України. – К. : Держ. Ін-т проблем сім'ї та молоді, 2009. – С. 85–93.

9. Соціологічна енциклопедія. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.

Другий блок питань модулю охоплює теми «Соціальний і юридичний факт», «Правова система та правовий простір як соціологічна проблема».

Вивчення навчального матеріалу слід розпочати з визначення соціального факту – явища соціальної дійсності, яке піддається емпіричному спостереженню. Причому різновидом соціального факту є юридичний факт – передбачені законом обставини (тобто відповідні явища соціальної дійсності), які є підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин. Важливим аспектом емпіричних досліджень є визначення емпіричних залежностей між соціальними фактами, які розглядаються. Емпіричні залежності (наприклад, залежність між характером голосування на виборах і віком виборців, рівнем їх освіти тощо) визначаються в результаті систематизації статистичної інформації про соціальні факти, які спостерігаються.

При вивченні даної теми слід звернутися до трактування соціального факту Е. Дюркгеймом. За його думкою, соціологія – це наука про соціальні факти, яка оснований на раціональному підході й емпіричних дослідженнях:

«соціальні факти слід розглядати як речі». Учений розподіляв соціальні факти на морфологічні (факти «анатомічного порядку»), які він називав «матеріальним субстратом суспільства» (щільність населення, інтенсивність спілкування між індивідами, характер поселень тощо), й духовні. Нематеріальні факти – колективні уявлення («вірування, прагнення, звичаї групи»).

Наступний блок питань, запропонований для вивчення, пов'язаний з проблемою функціонування правової системи і потребує, насамперед, визначення самого поняття «правова система». Як правило, її розглядають як сукупність внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів (явищ), за допомогою яких публічна влада робить регулятивно-організуючий і стабілізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей та їх об'єднань (регулювання, дозвіл, заборона, переконання, примус, стимулювання, санкції, відповідальність тощо). Це комплексна, інтегруюча категорія, яка відображує правову організацію суспільства, цілісну правову дійсність. Ознаки, за якими можна визначити правову систему, впливають із її складових і передбачають наявність суб'єктів права, які володіють правами і несуть юридичні зобов'язання; наявність правотворчих, правозастосувальних процедур; правову культуру, законність, правопорядок. Слід з'ясувати, якими методами правова система забезпечує регулювання і як це відбувається на практиці (встановленням обов'язків, прав, заборон і дозволів; створенням позитивних стимулів для суспільно корисної діяльності та передумов для розвитку громадсько-правової активності).

Необхідно виокремити й охарактеризувати типи правових систем (романо-германську, англо-американську, релігійну й традиційну).

В межах теми важливим представляється розгляд основних структурних елементів правової системи, таких як права людини (загальні правові норми: право на життя, свободу, приватну власність тощо); принципи права (основні ідеї, керівні положення, які виражають сутність права: принципи демократизму, рівності всіх перед законом і судом тощо); прийняті на референдумі норми (належать до норм позитивного права й регулюють важливі питання життя країни); видані державою норми (розробляються й приймаються державними органами, закони й підзаконні акти: накази президента, постанови); корпоративні норми (правила поведінки, які розробляються в організаціях і поширюються на їх колективи); договірні норми (формулюються громадянами, організаціями для урегулювання питань, з яких відсутні закони або надається право визначатися самостійно).

Особливу увагу при вивченні даної теми слід приділити визначенню змісту поняття «правова поведінка», її видів. Правова поведінка – це соціально-значуща поведінка суб'єктів, передбачена нормами права, підконтрольна свідомості та волі й має юридичні наслідки. Вона може бути як правомірною, так і протиправною. Правомірна та протиправна поведінка суттєво відрізняються: протилежне соціальне значення; спрямованість контролю; мотивація; протилежність норм.

Важливе місце у соціології права посідають питання девіантної поведінки – поведінкового відхилення від норми, яке розглядається більшою частиною суспільства як недозволене й неприпустиме. Слід проаналізувати соціологічні підходи до проблеми девіації. При розгляді першого підходу – теорії аномії – слід звернути увагу на ідеї Е. Дюркгейма про те, що девіантна поведінка грає функціональну роль у суспільстві, а також на визначені Р. Мертоном девіантні адаптації до умов аномії (конформність; інновація; ритуалізм; ретрицизм; бунт). Другий підхід – теорія культурного переносу, згідно з якою слідування девіантним моделям і методам у відповідному оточенні призводить до порушення правових норм. З точки зору представників теорії конфлікту (третій підхід), закони слугують інтересам певної групи й виражають основні її цілі. За теорією стигматизації (четвертий підхід), девіація визначається не самою поведінкою індивіда, а реакцією суспільства на таку поведінку.

Окремого аналізу потребує правова культура, яка проявляється в правовій свідомості, ціннісно-нормативному комплексі, поведінці й діяльності людей у правовій сфері та зумовлена відповідними соціальними установками, розумінням правових норм. Правова культура передбачає формування зразків поведінки; установлення певних ідеалів, системи цінностей; правову соціалізацію особистості.

Слід усвідомити, що формування правової культури є організованим, систематичним впливом на свідомість і поведінку людини, спрямованим на те, щоб сформувати у неї високу правосвідомість, повагу до Конституції України, правопорядку, розвинути якості особистості, необхідні для виконання норм права, Конституції, законів, правил внутрішнього розпорядку, свого громадського обов'язку. Громадяни України, незалежно від походження, соціального і майнового положення, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів і релігійних переконань, мають усю повноту прав і обов'язків, передбачених законом про громадянство України. Ці права й обов'язки потрібно знати кожному, щоб активно брати участь у громадській і державній діяльності, всебічно розвивати свої здатності і почувати себе соціально захищеним.

Характеризуючи правову культуру особистості, необхідно дотримуватися таких параметрів: правові знання, правові почуття, правові переконання й настанови, правові уміння і навички, правові здатності.

Питання для самоконтролю

1. Як характеризуються соціальні факти?
2. Як трактує соціальний факт Е. Дюркгейм?
3. Як визначається поняття юридичного факту? Наведіть приклади.
4. Взаємодією яких чинників визначається соціальна ефективність права?
5. У чому виявляються особливості правової поведінки?
6. У чому полягає сутність соціальної природи правомірної та протиправної поведінки? Яке їх значення для розвитку суспільства?

7. Визначте головні соціологічні підходи до проблеми девіації.
8. Як правова соціалізація впливає на правову культуру індивіда?

Плани семінарських занять за модулем 3

Тема 9. Образ права, престиж права, знання права тощо як елементи правосвідомості й категорії соціології права

1. Правосвідомість у системі суспільної свідомості.
2. Характеристика основних категорій правосвідомості: образ права, престиж права, знання права.
3. Специфіка правосвідомості як соціологічної категорії. Прояви правосвідомості в суспільстві та проблема її соціологічного дослідження (для самостійного вивчення).

Тема 11. Правова система та правовий простір як соціологічна проблема

1. Складові правової системи.
2. Правова поведінка особистості. Співвідношення правомірної та протиправної поведінки. Девіантна поведінка.
3. Проблема формування правової культури особистості (для самостійного вивчення).

Завдання для самостійної роботи

1. За словником дати визначення понять «правовий нігілізм», «правова поведінка», «поведінка соціальна», «поведінка асоціальна», «поведінка девіантна».
2. Розкрити сутність думки Г. Мальцева, що «в умовах справжньої демократії зв'язок між правом і державою залежний і похідний від зв'язку між правом і суспільством... Справжнім творцем права є демократичне суспільство, а держава здійснює дії щодо видання юридичних актів і організації їх виконання...».
3. Провести опитування студентського колективу з проблем формування правової культури та зробити його аналіз.

Основна література

1. Лапаева В. В. Социология права / В. В. Лапаева. – М. : НОРМА, 2004. – С. 123–140.
2. Общая социология : учеб. пособие / под общ. ред. А. Г. Эфендиева. – М. : ИНФРА-М, 2011. – С. 254–316.

Додаткова література

1. Варданянц Г. К. Правовые ожидания и правовой комфорт: к вопросу о равновесии правовой системы общества / К. Г. Варданянц // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2007. – № 3(40). – С. 65–82.

2. Головченко В. В. Эффективность правового воспитания: понятие, критерии и методика измерения / В. В. Головченко. – К., 2005.
3. Кудрявцев В. Н. Современная социология права : учеб. для вузов / В. Н. Кудрявцев, В. П. Казимирчук. – М. : Юристъ, 2005.
4. Кудрявцев В. Н. Исследовательская проблема – социальное отклонение / В. Н. Кудрявцев // Социол. исслед. – 2008. – № 2.
5. Нове покоління незалежної України. – К. : Держ. Ін-т проблем сім'ї та молоді, 2009. – С. 85–93.
6. Соціологічна енциклопедія. – К. : Академвидав, 2008. – 456 с.

ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

1. Соціологічний аналіз проблем формування правової культури громадян України.
2. Соціологічний аналіз проблем наркоманії в молодіжному середовищі.
3. Соціологічний аналіз проблеми проституції як форми девіантної поведінки.
4. Соціологічний аналіз проблеми правового нігілізму молоді.
5. Соціологічний аналіз правопорушень у колі сучасних підприємців.
6. Соціолого-правовий аналіз девіантної поведінки.
7. Соціологічний аналіз політико-правової активності населення на виборах.
8. Соціологічний аналіз профілактики правопорушень неповнолітніх.
9. Соціальні фактори підвищення молодіжної злочинності.
10. Порівняльний аналіз міської і сільської злочинності.
11. Соціологічний аналіз суїцидальної поведінки.
12. Соціолого-правовий аналіз проблеми насильства в сім'ї.
13. Соціолого-правовий аналіз чинників, що впливають на дотримання кримінально-правових заборон.
14. Соціологічний аналіз чинників правової соціалізації особистості.
15. Соціологічний аналіз рольової і функціональної структури організованої злочинності.
16. Соціологічний аналіз взаємодії злочинності з іншими формами соціальних відхилень.
17. Соціологічний аналіз причин і наслідків злочинності неповнолітніх.
18. Соціологічний аналіз чинників формування правової культури різних соціальних груп.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

Із запропонованих тем бажано обрати ту тему, що найбільш повно відповідає Вашим пізнавальним інтересам. При виборі теми і визначенні її змісту консультуються з викладачем, а також використовуйте літературу, яка подана у відповідній темі семінарського заняття.

Вимоги до виконання й оформлення індивідуального завдання

- робота має включати: титульний аркуш, на якому зазначається прізвище студента, курс, група, назва предмета, прізвище викладача, тема завдання; зміст, що включає вступ, декілька розділів і висновок, при цьому назви параграфів повинні відбивати ключові проблеми і логіку розкриття теми;
- обсяг роботи – до 20 сторінок тексту (шрифт 14);
- у тексті роботи з виділенням усіх структурних підрозділів мають бути самостійні висновки за обраною темою, а також коректні посилання на пророблені джерела;

- список літератури має включати не менше п'ятьох джерел за темою, у тому числі соціологічні словники і підручники із соціології права, теорії права.

Виконуючи завдання, необхідно показати розуміння і знання основних теоретичних концепцій у галузі розробки конкретних соціально-правових проблем, опанувати змістовну сутність категорій, понять і законів соціології права, виявити знання базових (загальних і спеціальних) методів і методологічних підходів до вивчення правових питань. При написанні роботи бажано описувати не тільки базові питання, які запропоновані навчальними посібниками, але й самостійно обирати проблеми, розглянуті у спеціальній соціологічній і правовій літературі (статтях, монографіях). Особливу увагу слід приділити правильному оформленню посилань на використовувані джерела.

У вступі повинна міститися постановка проблеми відповідно до обраної теми й обґрунтування її актуальності та значущості. Компонування матеріалу має бути логічно побудоване й обґрунтоване. При вивченні соціології права співвіднесіть ідеї класиків соціологічної думки з реальною соціально-правовою практикою й сучасними соціально-правовими дослідженнями за обраною проблемою.

Індивідуальне завдання оцінюється за 12-бальною шкалою.

ТЕСТИ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Предмети філософії права, соціології права і теорії права є:

- а) тотожними;
- б) єдиними;
- в) частково співпадаючими;
- г) різними.

2. У процесі правотворчості на даний час в Україні велику роль відіграє:

- а) думка демосу;
- б) лобіювання інтересів різних груп;
- в) соціально-психологічні стимули і мотиви діяльності депутатів Верховної Ради;
- г) сучасні суспільні відносини.

3. Відрив соціальної (правової) норми від конкретної реальності в нашому суспільстві відбувається:

- а) ніколи;
- б) дуже рідко;
- в) часто;
- г) дуже часто.

4. Що діє сильніше: офіційна чи тіньова норма і чому?

5. Чи згодні Ви із твердженням, що звертання за консультацією до юриста посідає перше місце серед каналів поширення фактичних правових знань:

- а) так;
- б) скоріше так;
- в) скоріше ні;
- г) ні.

6. Аномія – це процес:

- а) деформації неформальних структур;
- б) перекручування способу життя засобами масової інформації;
- в) дисфункції соціальних інститутів;
- г) зниження соціального статусу особистості;
- д) безнормності в суспільстві.

7. Чи усяка поведінка людини піддається юридичній регламентації?

- а) так;
- б) скоріше так;
- в) скоріше ні;
- г) ні.

8. Чи згодні Ви із твердженням, що «погані норми лякають більше ніж добрі, і внаслідок цього варто піклуватися про погіршення, а не про поліпшення в'язниць»:

- а) так;
- б) скоріше так;
- в) скоріше ні;
- г) ні.

9. Чи згодні Ви, що до юридичних організацій належать тільки державні установи:

- а) так;
- б) скоріше так;
- в) скоріше ні;
- г) ні.

10. Краща стратегія для розв'язання юридичного конфлікту – це:

- а) компроміс;
- б) співробітництво;
- в) конкуренція;
- г) відхилення.

11. Концепцію диспозиційної структури особистості розробив:

- а) Е. Дюркгейм;
- б) П. Сорокін;
- в) М. Вебер;
- г) О. Якуба;
- д) Р. Мертон.

12. Коефіцієнт ефективності правосуддя найчастіше розраховується:

- а) Міністерством юстиції;
- б) народними депутатами;
- в) Президентом для щорічного звернення до народу;
- г) в Україні ніким не розраховується;
- д) експертами ООН;
- е) співробітниками дослідних установ.

13. Оберіть з даного ряду види правомірної поведінки:

- а) матеріальна;
- б) інструментальна;
- в) конформізм;
- г) правова бездія;
- д) соціально-правова активність;
- е) правовий обов'язок.

14. Суспільно небезпечне діяння, що передбачено кримінальним кодексом, винно заподіяне особою, яка має вік кримінальної відповідальності – це:

- а) правопорушення;
- б) правоздатність;
- в) злочин;
- г) правотворчість.

15. Сфера суспільної, групової, індивідуальної свідомості, яка пов'язана з відображенням правозначущих явищ і зумовлена правозначущими цінностями, праворозумінням, – це:

- а) правомірність;
- б) правовідносини;
- в) правосвідомість.

16. Яка з форм соціологічного забезпечення законотворчості є оптимальною при дослідженні ефективності чинного законодавства:

- а) прогнозування потреби в правовому регулюванні;
- б) розробка концепції правової норми;
- в) виявлення відносин різних верств населення до введення в дію даної правової норми.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Взаємозв'язок фактичних суспільних відносин, правових норм і правових відносин.
2. Історія соціології права.
3. Соціальні фактори, що впливають на дію права.
4. Фактичні і правові відносини.
5. Законодавча діяльність. Правотворчість. Нормотворчість.
6. Етапи правотворчого процесу.
7. Соціальні фактори, що впливають на правотворчий процес.
8. Правове виховання, правова культура, правова соціалізація.
9. Методи вивчення й оцінки громадської думки та її впливу на правотворчість.
10. Засоби соціального контролю.
11. Соціальні функції держави і соціальні функції права.
12. Соціальна ефективність права.
13. Настанови особистості, мотивація і психологія правопорушників.
14. Характеристика правової і девіантної поведінки.
15. Сучасний соціум і його вплив на особистість.
16. Мотиви правомірної поведінки.
17. Причини правопорушень. Можливості їх викорінювання в соціумі.
18. Проблема поділу функцій між юридичними організаціями.
19. Стадії розвитку юридичного і соціального конфліктів.
20. Компроміс як метод розв'язання конфлікту.
21. Сучасні правові конфлікти.
22. Тіньова діяльність у суспільстві та правові конфлікти.
23. Використання методів синергетичного аналізу в соціології права.
24. Зарубіжні соціальні концепції права: методологічний аспект.
25. Е. Дюркгейм і його концепція соціології права.
26. Соціальна аномія і право.
27. Актуальні правові проблеми та їх оцінка за допомогою соціологічних методів. Перспективні напрямки соціологічних досліджень.
28. Механізми використання результатів соціологічних досліджень у праві.
29. Соціальний аспект правової нормотворчості.

СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ

Експериментальна правова норма – законодавча норма, яка містить відступи від вимог чинного законодавства, вводиться на обмежений період часу з метою перевірки її ефективності.

Законодавчий експеримент – дослідна перевірка в природних умовах ефективності дії експериментальних правових норм, які в якості контрольованого експериментального чинника вводяться на певний період у зону експерименту.

Об'єкт соціології права – система права, яка існує в суспільстві, соціальні механізми її формування, розвитку й функціонування.

Образ права – уявлення індивіда про законодавство.

Поведінка асоціальна – поведінка індивідів і груп, яка проявляється в порушенні моральних норм, традицій, існуючих суспільних правил, в антисуспільних вчинках, які заподіюють шкоду особистості і соціальним спільнотам.

Поведінка девіантна – сукупність видів поведінки, які порушують домінуючі в суспільстві правила та норми.

Поведінка правова – це соціальнозначуща поведінка суб'єктів, передбачена нормами права, підконтрольна свідомості та волі й має юридичні наслідки.

Поведінка протиправна – поведінка, яка порушує моральні й правові норми і є проявом злочину.

Правовий нігілізм – правове безкультур'я, відкидання або ігнорування права, юридичних норм, правових цінностей, зневажливе ставлення до правових традицій.

Право – формальний соціальний інститут, система встановлених, санкціонованих державою правил поведінки, загальнообов'язкових для населення та державних установ, захищена державою від порушень і спрямована на регулювання та охорону суспільних відносин і соціальних цінностей.

Правовідносини – урегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та обов'язків.

Правоздатність – здатність індивіда бути носієм громадянських прав та обов'язків, які допускаються правом держави.

Правова культура – складова загальної культури, яка формується та розвивається в процесі реалізації людьми своїх прав та обов'язків, виявляється у ставленні до законодавства, дотриманні його норм.

Правосвідомість – категорія, яка означає сферу суспільної, групової, індивідуальної свідомості, пов'язана з відображенням правозначущих явищ і зумовлена правозначущими цінностями, праворозумінням, уявленням належного порядку. Визначається соціально-економічними умовами, культурно-правовими, демократичними й авторитарними традиціями.

Правова система – це сукупність внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів (явищ), за допомогою яких публічна влада робить регулятивно-організуючий і стабілізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей та їх об'єднань (регулювання, дозвіл, заборона, переконання, примус, стимулювання, санкції, відповідальність тощо). Це комплексна, інтегруюча категорія, яка відображує правову організацію суспільства, цілісну правову дійсність.

Правова соціалізація особистості – усвідомлення громадянином своєї соціальної ролі, місця у суспільстві, залучення його до соціально-правових відносин, приєднання до правових норм, цінностей, правової практики загалом.

Правотворчість – соціальна державна й громадська діяльність, в результаті якої створюється система законодавчих актів та інших правових норм.

Правова установка особистості – сформована в результаті правової соціалізації людини її поведінкова готовність до значущої з точки зору права поведінки – правомірної або протиправної.

Предмет соціології права – створення та функціонування правової системи. Її інститутів і норм, соціальна зумовленість та соціальна ефективність дії права, взаємозв'язок між правовими нормами, правовими відносинами й суспільними відносинами, а також соціальні функції права, правове регулювання діяльності індивідів, їх груп та організацій.

Соціологія права – галузь соціології, що вивчає закономірності функціонування права в системі соціальних інститутів: генезис, динаміку, структуру правових норм та їх роль у суспільстві, механізми їх реалізації у поведінці та діяльності особистості, групи, організації, інститутів, суспільства.

Соціальний факт – явище соціальної дійсності, яке піддається емпіричному спостереженню.

Юридичний факт – передбачені законом обставини (тобто відповідні явища соціальної дійсності), які є підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин.

З М І С Т

ВСТУП	3
КРИТЕРІЇ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ	5
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН	6
ПРОГРАМА КУРСУ	7
ПЕРЕЛІК НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	9
ПИТАННЯ ДО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ	11
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ З ВИВЧЕННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	13
<i>Модуль 1. Предмет та структура соціології права</i>	<i>13</i>
<i>Модуль 2. Історія розвитку соціології права</i>	<i>17</i>
<i>Модуль 3. Категорії та принципи соціології права</i>	<i>22</i>
ТЕМАТИКА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ	30
МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ВИКОНАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ	30
ТЕСТИ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ	32
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ	35
СЛОВНИК ОСНОВНИХ ТЕРМІНІВ	36

Навчальне видання

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА

Методичні рекомендації
для студентів факультету «Соціальний менеджмент»,
які навчаються за спеціальністю 8.03010101 – Соціологія

Автор-упорядник ЗВЕРКО Тамара Василівна

В авторській редакції
Комп'ютерний набір *Т. В. Зверко*

Підписано до друку 22.12.2014. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс».
Ум. друк. арк. 2,32. Обл.-вид. арк. 3,27.
Тираж 60 пр. Зам. №

План 2014/15 навч. р., поз. № 7 в переліку робіт кафедри

Видавництво
Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002.

Надруковано у видавництві
Народної української академії

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.